

Door: Carol Jan Klok (c.j.klok@live.nl), zenuwarts-psychiater, niet praktiserend, Vorden.

Jelgersma's vroege ideeën over het ontstaan van epilepsie

Enige tijd geleden trof de auteur van deze bijdrage bij toeval een in 1888 door G. Jelgersma geschreven brief aan. Deze Gerbrandus Jelgersma werd elf jaar later aan de Leidse universiteit benoemd tot de eerste hoogleraar psychiatrie in ons land. In de teruggevonden brief zette Jelgersma zijn gedachten uiteen over de mogelijke oorzaken van epilepsie. Hij beschouwde deze als een psychische ziekte, gerelateerd aan psychosen en gepaard gaande met karakterveranderingen en dementie.

Tot het uitbreken van de recente coronapandemie was de bibliotheekschrijver van dit artikel een regelmatige bezoeker van boekenmarkten. Enkele jaren geleden vond hij op de jaarlijks plaatsvindende boekenmarkt van Deventer een exemplaar van de in 1943 door Prof. Dr. Eugène Carp gepubliceerde biografie van Prof. Dr. Gerbrandus Jelgersma. Carp was in 1930 Jelgersma in Leiden opgevolgd als hoogleraar psychiatrie.

Teruggevonden brief

Voorin het boekje bleek zich een op 3 februari 1888 gedateerde brief te bevinden die was geschreven en ondertekend door G. Jelgersma, de persoon over wie de biografie handelde. Hoe het schrijven daar terecht kwam, is een raadsel. De inhoud van Jelgersma's brief betrof zijn antwoord op een door een Rotterdamse collega aan hem gestelde vraag/vragen over de ontstaanswijze van epilepsie. Dit zeer waarschijnlijk naar aanleiding van het door Jelgersma op 7 januari 1888 in het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde* gepubliceerde artikel 'Over de pathogenese der epilepsie'. Hierin beschreef hij de macro- en microscopische hersenbevindingen bij een achtstal in het krankzinnigengesticht Meerenberg te Santpoort overleden epilepsielijders. Jelgersma was daar indertijd werkzaam als arts pathologische anatomie (prosector). Op de volgende pagina laten we een transcriptie van de teruggevonden brief volgen. De tussen [] geplaatste aanvullingen zijn van de schrijver van dit artikel.

Wie was Jelgersma?

De uit een Fries predikantengeslacht stammende Gerbrandus Jelgersma (1859- 1942) studeert in 1885 af als arts aan de Universiteit van Amsterdam. Het 'meisje' waarover hij aan het eind van zijn brief schrijft, zal de Schiedamse koopmansdochter Elisabeth Henrica Nelida Ris geweest zijn met wie hij op 21 december 1888 trouwt (www.genealogieonline.nl). Al tijdens zijn studie geneeskunde voelt Jelgersma zich sterk aangetrokken tot de psy-



Portret van Prof. Dr. G. Jelgersma, 1905, tekening Betsy van Manen (Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis, Den Haag)

chiatrie. Dit resulteert twee jaar na zijn afstuderen tot de bovengenoemde aanstelling als prosector in Meerenberg. Vanaf 1885 assisteert hij daar al bij obducties, eerst als student, later als arts.

In 1894 volgt Jelgersma's benoeming tot geneesheer-directeur van het Sanatorium voor Zenuwlijders De Vogel- en Plantentuin in Velp waar hij de speurtocht naar hersenafwijkingen bij zijn overleden patiënten voortzet. In 1897 krijgt hij samen met W.H. Cox, als arts verbonden aan het krankzinnigengesticht Brinkgreve in Deventer, een eredoctoraat van de Universiteit van Utrecht. Dit voor hun beider patholoog-anatomische bevindingen in de hersenen van psychiatrische patiënten.

Meerenberg 3 Februari 1888

Amice

In antwoord op je brief zou ik je een lang epistel moeten schrijven om je mijne opinie over de pathogenese der epilepsie mede [te] deelen, ik heb daar voor echter op 't oogenblik werkelijk de tijd niet en zal je daarom maar een paar dingen schrijven. Mijn vorig stukje [artikel NTvG, 1888] behandelde bijna uitsluitend de pathologische anatomie, ik had voor de kliniek nog te weinig eigen waarnemingen. Ik wil je daarover mijne opinie gaarne mededeelen. Epilepsie als aandoening van het grijze oppervlak der hersenschors beschouw ik als een psychische ziekte met daaraan de plaatselijk sterk ontwikkelde schors, 't corpus striatum en lentiforme ook deelneemen komt mij wel waarschijnlijk voor, is echter nog moeilijk te bewijzen. De nauwe verwantschap tot de psychosen is bij de epilepsie klinisch zeer duidelijk, 1^e door de psychische verschijnselen die zich dikwijls na, in plaats van of vòòr een aanval vertoonen, 2^e de dementie, 3^e de karakterverandering, het egoïsme enz. Na verwant met de epileptische [patiënten] zijn de sommige misdadigers. De epileptische aanval doet echter waarschijnlijk niet steeds de geheele schors aan, soms hoofdzakelijk het motorisch gedeelte, soms het psycho- sensorieel of psycho- sensibel gedeelte en geeft dan de daaraan beantwoordende symptomen, soms ook de diverse psychische i.c. de niet direct met de reflexboog verbonden gedeelte der hersenen voornamelijk dus [dan?] de voorhoofdschors. De laatste zijn die vormen, waar de epilepsie duidelijk een psychische ziekte is, met langdurige half bewusteloze toestanden, soms petit mal, soms niet, met waandenkbeelden, vervolgingsideeen, soms maar lang niet altijd dementie, zeer dikwijls degeneratieve amoreele symptomen enz. Deze laatste vormen hebben hebbe veel overeenkomst met de periodieke en circulaire psychosen, en omgekeerd neemt men waar dat plotseling er gevallen [zijn] waar men een circulaire of periodische krankzinnigheidsvorm met zekerheid mag aannemen dat een of meer epileptische of epileptoiden aanvallen optreden. Wanneer dus na petit mal somtijds snel dementie optreed geloof ik dat dat zijn oorzaak vindt in een [...?] aandoening der zuiver psychische sphaer, dan behoeven de krampsymptomen [...?] niet sterk op den voorgrond te treden; maar men heeft dan een epilepsie die na verwant is aan psychosen, die de oorzaak van een dementie kunnen zijn. Bij periodieke psychosen komen ook aanvallen voor met geheel of gedeeltelijk verlies van herinnering voor de tijd van den aanval. Na petit mal volgt niet zoo dikwijls als men wel zegt dementie, maar meer een toestand die enige overeenkomst heeft met chronische onanie en karakterontaarding. Ik zou je natuurlijk nog een massa kunnen schrijven, mijne opvattingen wijken soms wel van de gangbare opinies af, later hoop ik een klinisch overzicht te geven. Over een week of zes denk ik je eens een bezoek in Rotterdam te komen brengen; dan neem ik waarschijnlijk mijn meisje mee en geef je daar nog wel bericht van.-

Nu vele groeten

G Jelgersma

Op 20 september 1899 aanvaardt Jelgersma als eerste in ons land in dat ambt een benoeming tot hoogleraar psychiatrie aan de Rijksuniversiteit van Leiden. De neurologie maakt dan nog integraal deel uit van de psychiatrie. Als hoogleraar is Jelgersma ook een van de eerste aanhangers in ons land van de door Sigmund Freud in Wenen ontwikkelde psychoanalyse. In 1911 brengt Jelgersma zijn driedelige *Leerboek de psychiatrie* uit. Na zijn emeritaat en het overlijden van zijn echtgenote in 1930 verschijnt een jaar later nog zijn opus magnum *Atlas anatomicum cerebri humani*, een verzameling van schitterende afbeeldingen van door hem vervaardigde coupes van het menselijk brein.

Ideeën over de pathogenese van epilepsie

In zijn brief lezen we dat Jelgersma een psychische oorzaak veronderstelde van epilepsie, uitgaande van een plaatselijk verdikte hersenschors. Daarbij zouden ook een tweetal van de basale hersenkernen, namelijk het corpus striatum en de nucleus lentiformis, een rol spelen. Opmerkelijk is dat hij hierover in zijn artikel in het *Tijdschrift* van 7 januari 1888 in het geheel niet rept.

Jelgersma stelde in zijn brief met name een klinische verwantschap vast tussen epilepsie en psychosen. Als argument daarvoor voerde hij de bij epilepsie postictaal optredende psychische verschijnselen aan, alsook de bij deze aandoening voorkomende dementering en karakterveranderingen zoals 'egoïsme'.

Ook voor wat we nu partiële aanvallen noemen, gepaard gaande met motorische of sensorische symptomen, zag Jelgersma een psychische oorzaak. De frontale hersenschors zou daarbij verantwoordelijk zijn voor het optreden van een verlaagd bewustzijn, petit malaanvallen, paranoïde waangedachten, dementie en/of 'amorele' symptomen.

Jelgersma opperde in zijn brief nog een relatie tussen deze laatste verschijnselen en wat we nu een bipolaire stoornis zouden noemen. Na petit mal zou minder vaak dementering optreden maar 'meer een toestand die overeenkomst heeft met chronische onanie en karakterontaarding'.

Jelgersma's latere gedachten over de oorzaken en kliniek van epilepsie vonden tevens hun weg naar het *Nederlandsch Tijdschrift voor Geneeskunde*. Zo verscheen in februari 1890 als Wetenschappelijke Mededeeling 'De anatomische veranderingen der hersenen bij epilepsie'. Zijn op 4 juli 1899 in Arnhem in de algemene vergadering van de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering van de Geneeskunst gehouden voordracht 'Over de differentieele diagnose tusschen hysterie en epilepsie' werd drie weken later in het *Tijdschrift* afgedrukt. In deze lezing heeft Jelgersma duidelijk afstand genomen van zijn in 1888 geventileerde gedachten over de aetiologie van epilepsie:

'Doorgaand verschillend van het hysterisch insult is, dat er bij epilepsie nooit een psychisch motief voor het insult aanwezig is en dat er dus ook nooit sprake van kan zijn, dat men een psychische oorzaak in het acces kan terug vinden. Alle bewegingen van het epileptisch insult dragen een organisch karakter en drukken dus niet een of ander psychisch proces uit.'

In 1908 verschenen in het *Tijdschrift* van Jelgersma's hand nog de klinische lessen 'Het epileptisch insult' en 'Hysterie en epilepsie'. En in 1910 'Dementievormen', waarin hij een alinea wijdde aan de bij epilepsie optredende dementering.

Conclusie

In zijn brief uit 1888 verwisselt Jelgersma oorzaak en gevolg van epilepsie. Als verklaring hiervan kan worden gegeven dat hij als jong arts in Meerenberg alleen nog maar ervaring heeft met de pathologisch-anatomische, postmortale bevindingen bij epileptici. In zijn in 1899 gehouden voordracht in Arnhem blijkt hij enkele maanden voor de aanvaarding van zijn Leidse hoogleraarschap zijn mening diametraal te hebben bijgesteld. Wat hij eerder als oorzaak van epilepsie veronderstelt, ziet hij dan als gevolg daarvan. Dit kennelijk vanuit zijn voortschrijdende inzicht nadat hij in zijn latere werkzaamheden ook de klinische verschijnselen van epilepsie heeft leren kennen.

Referenties

- Carp, EADE (1943) *Jelgersma Leven en werken van een verdienstelijk Nederlander*, Lochem.
- Jelgersma, G (1888) Over de pathogenese der epilepsie, *Ned Tijdschr Geneesk.* 1888;32:1-11.
- Jelgersma, G (1899) Over de differentieele diagnose tusschen hysterie en epilepsie, *Ned. Tijdschr Geneesk.* 1899;43: 221-232.
- Van Gein, Jan en Gijsselhart, Joost P (2011) Jelgersma en zijn kliniek, *Ned Tijdschr Geneesk.* 2011;155:A3219.

